

ความคิดเกี่ยวกับเรื่องสมาธิ

ความคิดเกี่ยวกับเรื่องสมาธิ ได้มีมาก่อนที่พุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น เชื่อว่ามีมาพร้อม ๆ กับมนุษย์เริ่มสนใจในเรื่องศาสนาและปรัชญา โดยอาศัยข้อสันนิษฐานทั้งทางโบราณคดี และทางวรรณคดีศาสนา ดังนี้

ก. ทางโบราณคดี ตามหลักฐานทางโบราณคดีบ่งชี้ว่า มีร่องรอยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์อาศัยอยู่ในประเทศอินเดียในบริเวณแคว้นปัญจาบ (Panjab) จากหลักฐานเครื่องมือเครื่องใช้ที่ค้นพบทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของแคว้นปัญจาบ ทำให้นักโบราณคดีสันนิษฐานอายุสมัยของมนุษย์พวกนี้ว่า น่าจะอยู่ระหว่างปลายยุคน้ำแข็งยุคแรก และต้นยุคน้ำแข็งยุคที่สองคือประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ ปีมาแล้ว และก็มีความเชื่อว่าอารยธรรมของคนอินเดียได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยนั้น^๑

ในราวปี พ.ศ. ๒๔๖๕-๒๔๗๔ ที่เมืองโมहनโจ-ดาโร (Mohenjo-daro) ในตำบลลาร์กานา แคว้นสินธุ และที่เมืองฮาร์ปปา (Harappa) ในตำบลมอนท์โกเมอรี ในปากีสถานตะวันตก และที่เมืองอื่น ๆ ในแคว้นสินธุชั้น ได้มีการขุดค้นโดยคณะนักโบราณคดีซึ่งมี เซอร์ จอห์น มาร์แชล (Sir John Marshall) เป็นหัวหน้าคณะ^๒

การขุดค้นครั้งนั้นได้พบซากอารยธรรมเก่าแก่พอ ๆ กับอารยธรรมโบราณของเมโสโปเตเมีย ซึ่งเจริญในราว ๆ ๓,๐๐๐ ปีก่อนคริสตกาล เนื่องจากโบราณวัตถุต่าง ๆ ที่ขุดค้นได้จากบริเวณลุ่มแม่น้ำสินธุชั้น มีลักษณะคล้ายคลึงกับโบราณวัตถุที่พบในอารยธรรมของเมโสโปเตเมีย จึงมีนักปราชญ์บางท่านให้ชื่ออารยธรรมนั้นว่า อินโดสุเมอเรียน คือถือว่าเป็นอารยธรรมสายที่ร่วมกันระหว่างอินเดียกับสุเมอร์ ซึ่งเป็นอารยธรรมที่เก่าแก่ที่สุดอารยธรรมหนึ่งของโลก แต่ข้อสันนิษฐานนี้ยังไม่เป็นที่ยอมรับกันทั่วไป เพราะจากหลักฐานต่าง ๆ และลักษณะการวิวัฒนาการ

^๑ A.L. Basham, The Wonder that was India, p.10.

^๒ Ibid, pp.7-8.

ของอารยธรรม ตลอดจนตัวอักษรที่ปรากฏบนที่ประทับตรา ซึ่งยังไม่มีผู้ใค้อ่านออกนั้น เป็นเครื่องยืนยันว่า อารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ เป็นอารยธรรมอิสระ ไม่ได้เป็นอารยธรรมที่สืบต่อมาจากอารยธรรมสุเมอร์แต่อย่างใด^๑

จากการขุดค้นครั้งนั้น ได้พบตรา (.Seals) เป็นจำนวนมาก ประมาณ ๒,๐๐๐ อัน มีอยู่อันหนึ่ง ซึ่งขุดพบที่เมืองฮาร์ปปา (Harappā) อยู่ในแคว้นปัญจาบ ห่างจากเมืองโมहनโจดาโร ทางเหนือขึ้นไปประมาณ ๒๕๐ ไมล์ ในนั้นมีภาพชายเปลือยร่างไว้ครายาว ผมหงอกเป็นมวย ลำตัวตรง แขน ๒ ข้างเหยียดออก ปล่อยขนานไปกับลำตัวแต่ไม่ถูกลำตัว* เข้าแยกออกจากกันเล็กน้อย ซึ่งก็น่าจะเป็นลักษณะของคนกำลังบำเพ็ญเพียร หรือทำพิธีกรรมทางศาสนา อีกอันหนึ่งเป็นภาพคนนั่งไว้ผมหงอกสูง หรืออาจจะเป็นเครื่องประดับศีรษะ ลักษณะคล้ายหมวกกันหนาวที่ใช้กันอยู่ในปัจจุบัน นั่งอยู่ในท่านั่งสมาธิ มีรูปสัตว์ขนานอยู่ ๒ ข้าง ซึ่งมีผู้สันนิษฐานว่า น่าจะเป็นที่มาของรูปพระศิวะในสมัยต่อมา และจากลักษณะที่นั่นนั้น ทำให้เข้าใจว่าน่าจะเป็นท่านั่งสำหรับผู้บำเพ็ญเพียรทางศาสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง

และตราอีกอันหนึ่ง ขุดพบที่เมืองฮาร์ปปาเช่นเดียวกัน ในนั้นมีภาพคนมีเขา มีท่านั่ง ๓ ท่า นั่งอยู่บนม้านั่ง ๒ ท่า และนั่งบนพื้น ๑ ท่า มีอยู่ท่าหนึ่งซึ่งเป็นท่าหนึ่งที่นักบวชอินเดียสมัยหลังรู้จักดี คือท่าหนึ่งที่ขาทั้ง ๒ ถูกดึงมาชิดลำตัว สันเท้าแตะกัน ซึ่งเป็นท่าหนึ่งที่ทำได้ยากมาก หากไม่ได้รับการฝึกฝนมาก่อน จะไม่สามารถนั่งได้ และคงจะเป็นท่านั่งของผู้บำเพ็ญเพียรหรือกระทำพิธีกรรมทางศาสนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกัน^๒

จากหลักฐานทางโบราณคดีดังกล่าวนี้ มีทางที่จะสันนิษฐานว่าการเจริญสมาธิ น่าจะมีมาแล้วตั้งแต่สมัยนั้น แต่ไม่มีรายละเอียดอักษรที่จะชี้ได้แน่นอน

ข. ทางวรรณคดีศาสนา นอกจากหลักฐานทางโบราณคดีแล้ว หลักฐานทางวรรณคดีศาสนาก็ทำให้เชื่อได้ว่า การเจริญสมาธิได้มีมาก่อนที่พุทธศาสนาจะอุบัติขึ้น แต่ความมุ่งหมายและวิธีการเจริญสมาธิอาจจะแตกต่างไปจากสมาธิในพุทธศาสนา ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเชื่อถือของคนใน

^๑ A.L. Basham, The Wonder that was India, p.19.

* ท่านั่งแบบนี้ คล้ายกับท่านั่งของพวกเซน คือ ท่า กายโศตฺสฺรค (Kayotsarga)

^๒ Ibid, p.23.

ยุคนั้น ๆ ว่าจะเชื่อสิ่งใดหรือภาวะใดเป็นสิ่งสูงสุด แล้วหาวิธีการปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงสิ่งนั้นหรือภาวะนั้น

ความคิดเกี่ยวกับเรื่องศาสนาของชาวอินเดียนอารยัน

ตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวท^๕ ซึ่งเป็นคัมภีร์เก่าแก่ของชาวอินเดียนอารยันพบว่า ความคิดที่ว่าคนเราประกอบด้วยร่างกายและจิตใจ (Manas) แยกจากกันนั้น มีมาแล้วตั้งแต่สมัยนั้น และเชื่อว่าปิตุโลก เป็นที่อยู่ของพระยมและบรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้ว ตั้งอยู่ในสวรรค์ชั้นสูงสุด ผู้บรรลุสวรรค์ชั้นนี้แล้ว จะมีชีวิตอยู่อย่างมีความสุข ความคิดนี้ได้วิวัฒนาการมาถึงสมัยคัมภีร์พราหมณะ^๖ และได้รับการขยายเพิ่มเติมออกไปอีก โดยแยกสวรรค์ (Svarga) ออกจากปิตุโลก (Pitr Loka) อันเป็นความคิดที่ยกระดับความสำคัญของสวรรค์โลก ซึ่งแต่เดิมเคยเชื่อว่าโลกของบรรพบุรุษให้เป็นโลกหวยเทพ

ต่อมาในสมัยอุปนิษัต ชาวอินเดียนอารยันมีความคิดเกี่ยวกับโลกและชีวิตลึกซึ้งมากยิ่งขึ้นหรืออาจจะกล่าวได้ว่าในสมัยอุปนิษัตนี้ ชาวอินเดียนอารยันมีความคิดในเรื่องศาสนาและปรัชญาสูงมาก โดยเฉพาะความคิดเกี่ยวกับการเวียนว่ายตายเกิดนั้น นับว่าเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไป และจากแนวความคิดนี้เอง เป็นเหตุให้เกิดความเชื่อในเรื่องกฎแห่งกรรม คือเชื่อว่าบุคคลทำกรรมใดไว้ จะเป็นกรรมดีก็ตาม กรรมชั่วก็ตาม ผู้กระทำจะต้องได้รับผลของกรรมนั้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ดังข้อความที่ปรากฏในพฤทธารัณยก อุปนิษัต ตอนหนึ่งว่า "บุคคลกระทำกรรมใดไว้ จะต้องได้รับผลของกรรมนั้น"^๗ แต่วิธีรับผลของกรรมนั้น คนอินเดียนอารยันในสมัยพระเวท เชื่อว่าจะต้องไปรอรับในโลกหน้า คือถ้าทำกรรมดี หลังจากตายแล้วก็จะได้ไปเสวยสุขในสวรรค์ แต่ถ้าทำกรรมชั่วก็จะไปเสวยผลกรรมในนรก ครั้นมาถึงสมัยอุปนิษัต ความเชื่อนั้นได้เปลี่ยนมาเป็นว่า บุคคลจะทำกรรมดีหรือกรรมชั่ว จะต้องเวียนว่ายตายเกิดเสวยผลกรรมในโลกนี้อีก

^๕ ฤคเวท ๑๐.๘๐.๑๓.

^๖ ศตปถ พราหมณะ ๓.๔-๔.๔.

^๗ พฤทธารัณยก อุปนิษัต ๔.๔.๕ "yat karma kurute tatabhisampatyate" ท่านสังกรจารย์ได้อธิบายว่า "abhisampatyate" หมายถึงการได้รับผลของกรรม

อ้างถึงใน S. Radhakrishnan, The Principal Upanishads (London : George Allen & Unwin, 1953), p.272.

ด้วยความเชื่อที่ว่านี้ ชาวอินเดียในสมัยอุปนิษัทจึงมีความคิดว่า คนเราที่เกิดมามีชีวิตในโลกนี้ แท้จริงแล้วมีแต่ความทุกข์ และความทุกข์ที่ว่านี้ ก็มีไขจะสิ้นสุดได้ด้วยการตายจากโลกนี้ไป เพราะเมื่อบุคคลตายแล้ว ตราบใดยังไม่หมดกรรมซึ่งเป็นเครื่องผูกมัดให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ ก็จะต้องมีการเกิดใหม่ และจะต้องเผชิญกับความทุกข์นานัปการต่อไป ดังนั้นเมื่อประสงค์จะพ้นไปจากความทุกข์ จึงพากันแสวงหาหนทางที่จะช่วยให้ตนเองหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

ในช่วงประมาณ ๖๐๐ ปีก่อนคริสต์ศักราช หรือประมาณหนึ่งศตวรรษก่อนพุทธกาล ก็ได้เกิดมีแนวความคิดขึ้นมาอย่างหนึ่งที่ว่า โลกนี้มาแต่พรหม เป็นส่วนของพรหม พรหมเป็นสาร์ตตะแห่งจักรวาล เรียกว่า "ปรมาตมัน" ของจักรวาล* ส่วนคนเราก็มีสาร์ตตะของตัวเอง เรียกว่า "อาตมัน" ซึ่งมาจากพรหม และเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหม แต่เนื่องมาจากบุคคลยังมีวิชา (สันสกฤต เป็น อวิชา) ครอบงำอยู่ จึงไม่รู้แจ้งชัดในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างปรมาตมันแห่งจักรวาล^๘ และอาตมัน ซึ่งเป็นวิญญาณของตนได้ แต่ไปเข้าใจว่า อาตมันของตนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับร่างกายซึ่งเป็นเพียงมายาแห่งพรหม จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดต่อไปไม่สิ้นสุด ผู้ที่ปรารถนาจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดนี้ จะต้องรู้แจ้งและมีความเชื่อมั่นว่า อาตมันหรือส่วนที่เป็นสาระของตนนั้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับปรมาตมัน หรือ "พรหมัน" และด้วยการตระหนักถึงความจริงที่ว่าอาตมันของตนนั้น เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับปรมาตมัน และแยกจากร่างกายซึ่งมีการเกิดแก่เจ็บตายนี้ จึงทำให้บุคคลผู้นั้นหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏตลอดกาล^{๑๐} เพราะอาตมันของผู้นั้นจะหมดความผูกพันจากร่างกายอันเกิดจาก อวิชา และไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหมแห่งสากลจักรวาล ที่เรียกกันว่าเป็นการบรรลุ โมกษะ หรือ นิรวารณ อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของชาวอินเดียอารยัน

^๘ ฉานโทกุยอุปนิษัท ๕.๑๐.๗.

* หากจะใช้ภาษาพูดทั่วไป ก็คงจะใช้ว่าเป็น "วิญญาณสากล - Universal Soul" คงจะพอเข้าใจได้

^๙ พุทธทาร์ณยก อุปนิษัท ๔.๔.๕ "Sa va ayamatma brahma" (แท้จริงอาตมันนั่นแหละคือพรหมัน)

^{๑๐} พุทธทาร์ณยก อุปนิษัท ๑.๔.๑๐, กาสุกอุปนิษัท ๑.๓.๔.

ดังนั้น ผู้ประสงค์จะบรรลุความหลุดพ้นจะต้องมีความรู้^{*}ในเรื่อง อาตมัน กับ ปริมาณมัน หรือพรหมณ์ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร จนสามารถแยกอาตมันออกจากร่างกายได้ ซึ่งความรู้ที่ว่าเป็นความคิดทางปรัชญา ต้องอาศัยแนวทางปฏิบัติ คือการบำเพ็ญตบะ^{**} โดยการบังคับร่างกายให้ลำบากด้วยวิธีการต่าง ๆ พร้อมกับบังคับจิตไม่ให้หวั่นไหว หรือรู้สึกเจ็บปวดไปกับร่างกายที่กำลังถูกทรมานั้น เพราะเชื่อว่าด้วยการบำเพ็ญตบะ บุคคลย่อมเห็นแจ้งในอาตมันของตนได้ ดังปรากฏข้อความในเศวตาสวตร อุปนิษัต ว่า "ด้วยการบำเพ็ญตบะ บุคคลย่อมสามารถเห็นแจ้งในอาตมันของตน อันเป็นทางที่จะนำไปสู่พรหมณ์ได้"^{๑๑}

* ในมดฺตทกอุปนิษัต (๑.๑.๔-๕) จำแนกความรู้ออกเป็น ๒ ระดับ คือ

๑. ความรู้ระดับต่ำ (อปรา-วิทยา) อันได้แก่ พระเวททั้ง ๔ กับเวททางกะทั้ง ๖ คือ ศึกษา, กลุบ (วิธีการท่องจำพระเวท, วิธีการประกอบพิธี), วุยากรณ (ไวยากรณ์), นิรุท (คำอธิบายศัพท์ยาก), ฉนุท (แบบอย่างของฉันท), โชยติษุ (ดาราศาสตร์)

๒. ความรู้ระดับสูง (ปรา-วิทยา) อันได้แก่ ความรู้ที่จะทำให้บุคคลสามารถเข้าใจพรหมณ์ที่ไม่มีวันเสื่อมนั้นได้

** คำว่า "ตบะ" เป็นนามศัพท์ ตรงกับรูปศัพท์ในภาษาสันสกฤตว่า tapas มีรากศัพท์มาจากธาตุตป (tap) พจนานุกรมสันสกฤต-อังกฤษ ของเซอร์ โมเนียร์ โมเนียร์ วิลเลียมส์ (Sir Monier Monier Williams) p.436. ได้ให้ความหมายของธาตุตปไว้ดังนี้

๑. ส่องแสง กระจายความร้อน ส่งความร้อน
๒. รู้สึกร้อน รู้สึกเจ็บปวด ทนทรมาน ได้รับทุกข์ทรมาน รู้สำนึกผิด
๓. เผาไหม้ ประทุษร้าย ทำให้ผู้อื่นได้รับความร้อน ทำให้ผู้อื่นเป็นทุกข์
๔. บำเพ็ญ ทุกรกิริยา ทรมานร่างกาย

ส่วนคำว่า "ตบะ" นั้น พจนานุกรมเล่มเดียวกัน (p.437) ได้ให้ความหมายไว้ว่า "ความร้อน" ความอบอุ่น ความเจ็บปวด ความทุกข์ทรมาน การบำเพ็ญเพียรทางศาสนา การทรมานกาย การเข้าฌาน การปลงอาบัติ ข้อปฏิบัติพิเศษ"

^{๑๑} เศวตาสวตร อุปนิษัต ๑.๑๕.

อันที่จริง การบำเพ็ญตบะเพื่อให้เข้าถึงสิ่งที่สูงสุดหรือภาวะที่สูงสุด ตามความเชื่อทาง ศาสนานั้น ได้มีมาแล้วตั้งแต่สมัยคัมภีร์พระเวท แต่การบำเพ็ญตบะในสมัยคัมภีร์พระเวทมิได้กล่าว ถึงวิธีการทรมานกาย เพียงแต่กล่าวยกย่องการบำเพ็ญตบะว่า สามารถจะทำให้บุคคลเข้าถึงโลก สวรรค์^{๑๒} อันเป็นแดนที่มีความสุขเป็นอมตะ ที่ชาวอินเดียนอารยันในสมัยนั้นปรารถนาที่จะไปอยู่หลัง จากละโลกนี้ไปแล้ว นอกจากนี้ยังได้กล่าวสรรเสริญอำนาจของตบะไว้อีกหลายประการ เช่น ด้วย การบำเพ็ญตบะ พระอินทร์ยอมได้ชัยชนะเหนือเทวดาคงคอื่น ๆ หรือได้ครองตำแหน่งสูงสุดใน สวรรค์ และด้วยการบำเพ็ญตบะนี้เองที่บรรดาทวยเทพมีความเป็นเทพได้^{๑๓}

ต่อมาในสมัยคัมภีร์พราหมณะ การบำเพ็ญตบะก็ยังเป็นที่นิยมของคนในสมัยนั้น โดยมุ่งผล ว่าผู้บำเพ็ญตบะ หลังจากตายแล้วจะไปเสวยสุขชั่วนิรันดร์ในสวรรค์ ดังข้อความที่ปรากฏในคัมภีร์ ศตปถ พราหมณะ ว่า "บุคคลผู้บำเพ็ญตบะ หลังจากละโลกนี้ไปแล้ว ทุก ๆ ส่วนร่างกายของเขา จะไปรวมกันในสวรรค์"^{๑๔}

ครั้นมาถึงสมัยคัมภีร์อุปนิษัท การบำเพ็ญตบะก็ดูเหมือนว่าจะได้รับความนิยมมากยิ่งขึ้น สำหรับผลจะเน้นในเรื่องความหลุดพ้นโดยรู้แจ้ง "พรหมัน" เป็นพิเศษ ดังข้อความที่ปรากฏใน คัมภีร์พฤทธารณยก อุปนิษัท ว่า "บุคคลผู้บำเพ็ญตบะนับพันปีโดยไม่รู้แจ้งพรหมัน เมื่อละจากโลกนี้ ไปแล้ว ย่อมเป็นผู้น่าสงสาร"^{๑๕}

^{๑๒} คัมภีร์ฤคเวท ได้กล่าวถึงผู้มีสิทธิ์จะเดินทางไปสู่สวรรค์ว่า ได้แก่ ผู้มีคุณสมบัติ ต่อไปนี้คือ เป็นผู้ตั้งอยู่ในความสัตย์ (ฤคเวท ๑๐.๑๕.๙, ๑๐) ผู้ที่มีความโอบอ้อมอารี (ฤคเวท ๑๐.๑๕.๙) ผู้รู้กฎเกณฑ์ศีลธรรม (ฤคเวท ๑๐.๑๕.๑) ผู้ที่กระทำแต่กรรมดี (ฤคเวท ๑๐.๑๖.๔, ๑๖.๔) ผู้ที่ได้เลี้ยงชีพหรือชีวิตในสังคราม และผู้ที่ได้ทักขินาแก่พราหมณ์เป็นจำนวนพัน (ฤคเวท ๑๐.๑๕๔.๓).

^{๑๓} ฤคเวท ๑๐.๑๖๗.๑.

^{๑๔} ศตปถ พราหมณะ ๑๐.๔.๔.๔.

^{๑๕} พฤทธารณยก อุปนิษัท ๓.๘.๑๐.

จะเห็นได้ว่า การบำเพ็ญตบะนั้นได้มีมาตั้งแต่สมัยคัมภีร์พระเวท จนถึงสมัยคัมภีร์พราหมณะ และคัมภีร์อุปนิษัต ส่วนวิธีการปฏิบัตินั้น แม้ว่าในสมัยคัมภีร์พระเวทจะไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่ามีวิธีการปฏิบัติอย่างไร แต่โดยรูปศัพท์แล้ว มีทางที่จะสันนิษฐานได้ว่า น่าจะใช้วิธีทรมานกายให้ลำบาก^{๑๖} เหมือนกับสมัยคัมภีร์อุปนิษัต ซึ่งใช้วิธีการทรมานกายให้ลำบาก ด้วยวิธีการต่าง ๆ นานา เช่นจ้องมองดวงอาทิตย์ และชูแขนทั้งสองขึ้นเหนือศีรษะเป็นเวลานาน^{๑๗} และการที่บุคคลจะกระทำเช่นนั้นได้ จะต้องมีการฝึกจิตให้รู้จักอดทนและปล่อยวางกับความรูสึกเจ็บปวดทรมานร่างกาย โดยอาศัยกำลังสมาธิ ด้วยเหตุผลที่ว่านี่จึงทำให้สันนิษฐานว่า การฝึกสมาธิน่าจะมีมาตั้งแต่สมัยคัมภีร์พระเวท แต่ความมุ่งหมายอาจจะเพียงเพื่อแยกจิตออกจากกาย เมื่อจิตสงบก็จะทำให้เกิดความรู้แจ้งในอาตมอันของตน ที่เรียกว่า วิทยา อันเป็นทางที่จะนำไปสู่พรหมัน

ครั้นมาถึงสมัยพุทธกาล การบำเพ็ญตบะก็ยังมีอยู่ และดูเหมือนว่า จะเพิ่มความเข้มข้นในการปฏิบัติมากยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากข้อความที่กล่าวในพระไตรปิฎก ได้พูดถึงการบำเพ็ญทุกรกิริยาของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญอย่างยิ่งยวด ก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงเล่าให้สังฆนิครนถ์ฟังดังนี้

^{๑๖} ตบะในคัมภีร์ฤคเวทที่อาจตีความถึงการทรมานร่างกาย ให้ได้รับความลำบาก เช่นในบทสวดที่ ๑๐.๑๕๔.๒

tapasā ye anādhṛṣyāstapasā^{๑๗} ye svaryayuh /
tapo ye cakrire mahastamścidevāpi pacchatāt /

แปลว่า

เขาผู้ใด ผู้ไม่อาจข่มได้ด้วยอำนาจตบะ เขาผู้ใด
ด้วยอำนาจของตบะไปแล้วสู่สวรรค์
เขาผู้ใด ผู้กระทำแล้วซึ่งตบะอันยิ่งใหญ่ (เมื่อยังมี
ชีวิตอยู่) ขอให้จงไปสู่เขาเหล่านั้นด้วยเถิด.

^{๑๗} ดูรายละเอียดในไมตรายนีย อุปนิษัต ๑.๒.

คุณอัคริเวสสนะ เรานั้นมีความคำริว่า ถ้ากระไร เราพึงกคพันด้วยพัน เอลันคันเพดานไว้ให้แน่น เอาจิตข่มคันจิตให้เราร้อน เรานั้นกคพันด้วยพัน เอลันคันเพดานให้แน่น เอาจิตข่มคันจิตให้เราร้อน เมื่อเราทำดั่งนั้น เห่งอ๊กไหลออกจากรักแร้ทั้ง ๒ ข้าง เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังจับบุรุษที่มีกำลังน้อยกว่า ที่ศีรษะหรือที่คอ แล้วบีบคันรัดไว้ให้แน่น ฉะนั้น คุณอัคริเวสสนะ เราปรารถนาความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่นมิได้ผันเพื่อน แต่มีการกระวนกระวายไม่สงบระงับ เพราะความเพียรที่ทนได้ยากเสียดแทงอยู่ แต่ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเห็นปานนี้ มิได้ครอบงำจิตเราตั้งอยู่ได้ ฯ

คุณอัคริเวสสนะ เรานั้นมีความคำริว่า ถ้ากระไร เราพึงเจริญฌานอันไม่มีลมปราณเกิด เราก็กลั่นลมหายใจออกและลมหายใจเข้าทางปากและทางจมูก เมื่อเรากลั่นลมหายใจออกและลมหายใจเข้าทางปากและทางจมูก ลมก็ออกทางของหูทั้ง ๒ ข้าง มีเสียงคังอู้ๆ เหมือนเสียงสูบลู่ข้างทองที่เขาสูบลู่อยู่ ฉะนั้น คุณอัคริเวสสนะ เราปรารถนาความเพียรไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่นไม่ผันเพื่อน แต่มีกายกระวนกระวายไม่สงบระงับ เพราะความเพียรที่ทนได้ยากเสียดแทงอยู่ แต่ทุกขเวทนาที่เกิดขึ้นเห็นปานนี้ มิได้ครอบงำจิตเราตั้งอยู่ได้ ฯ

จากข้อความดังกล่าวจะเห็นได้ว่า การบำเพ็ญตะบะของชาวอินเดียอารยันการทรมานกายให้ลำบากในรูปแบบต่าง ๆ เป็นเวลานาน ๆ นั้น ผู้กระทำจะต้องมีจิตมั่นคงหนักแน่นไม่ท้อวันไหวต่อความรู้สึกเจ็บปวดที่ได้รับทางกาย ยิ่งการบำเพ็ญ ทุกรกิริยาของพระพุทธเจ้าในช่วงก่อนตรัสรู้ธรรมด้วยแล้ว หากพระองค์ไม่ได้อาศัยกำลังฌานซึ่งเป็นผลของการเจริญสมาธิในระดับสูง ช่วยระงับดับความรู้สึกเจ็บปวดที่ได้รับทางกาย หรือทุกขเวทนาอันเผ็ดร้อนที่ได้รับอยู่ในขณะนั้นแล้ว พระองค์จะไม่สามารถกระทำได้เป็นเวลานานถึง ๖ ปี

๑๘ "มหาสังจกสูตร "พระไตรปิฎกภาษาไทย" สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก (พระนคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐) เล่ม ๑๘ ข้อ ๔๑๗-๔๑๘ หน้า ๕๑๓-๕๑๔

* คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณาสก ได้กล่าวถึงเรื่องของพระพุทธเจ้าเมื่อทรงผนวชใหม่ ๆ ยังไม่ได้ตรัสรู้ว่าได้เข้าไปเรียนทำสมาธิในสำนักของดาบสผู้มีชื่อเสียงในสมัยนั้น ๒ ท่าน คือท่านอาฬารดาบกาลามโคตร และอีกท่านหนึ่ง ท่านอุทกดาบสรามบุตร ทั้งสองท่านนั้น เป็นผู้ได้ฌานชั้นสูง คือท่านแรกได้รูปฌาน ๔ และอรุณฌานชั้นที่ ๓ คนี้อากิญจัญญายตนฌาน ส่วนอีกท่านหนึ่งได้ทั้งรูปฌาน ๔ และอรุณฌาน ๔ แต่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าสามารถจะเรียนฌานนั้นได้ในระยะเวลาอันสั้น และทรงเห็นว่า ลำพังเพียงสมาธิฌานยังมีไขจุดหมายปลายทางของความหลุดพ้น (โมกษะ) จึงได้หลีกไปจากที่นั้น ทรงบำเพ็ญเพียรด้วยพระองค์เอง จนได้บรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า (ม.ม. ๑๓/๔๔๙-๔๕๐/๔๔๓-๔๔๔).

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความเชื่อว่า การบำเพ็ญตบะของชาวอินเดียนั้นก็คือ การบำเพ็ญกุศกริยาของพระพุทธเจ้าที่ดี ล้วนมีกำลังสมาธิคอยสนับสนุนควบคุมจิตใจ มิให้คืนรน กวัดแกว่งตามแรงกดดันที่ได้รับทุกขุทรมานทางกาย สามารถจะควบคุมสติอารมณ์ให้อยู่เหนือความรู้สึกเจ็บปวดที่ได้รับทางกายนั้นได้

อย่างไรก็ตาม การที่ชาวอินเดียนั้นสามารถใช้กำลังสมาธิควบคุมจิตใจไม่ให้วัน- ไหวหรือฟุ้งซ่านไปกับความรู้สึกเจ็บปวด อันเกิดมาจากการทรมานกาย (การบำเพ็ญตบะ) ได้นั้น ดูเหมือนว่าพวกเขาจะถือเป็นเรื่องความสำเร็จอย่างสูง นอกจากนี้ยังมีบางพวกที่เจริญสมาธิถึงขั้นได้ ฌานสมาบัติ เช่นท่านอาฬารดาบสได้รูปฌาน ๔ และอรุณฌานที่ ๓ และท่านอุทกดาบสได้รูปฌาน ๔ และอรุณฌานที่ ๔ ก็จะมี ความเชื่อว่าอรุณฌานที่ ๔ หรือสมาบัติ ๔ ชั้นสุดท้ายคือเนวสัญญานาสัญญา- ยตนฌาน หรือเนวสัญญานาสัญญาตนสมาบัติ นั้น เป็นนิพพานหรือเป็นโมกษะของพวกเขาก็แล้วกัน พอใจหรือหยุดอยู่เพียงแค่นั้น

ส่วนพระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นด้วยในเรื่องนี้ มีความเชื่อมั่นว่าลัทธิเพียงสมาธิไม่ว่าจะ สูงระดับไหน ไม่ใช่นิพพานหรือยังไม่เป็นโมกษะที่แท้จริง ต่อเมื่อบุคคลได้สมาธิแล้วอบรมปัญญา ให้รู้แจ้งเห็นจริงในสังขารทั้งหลาย จนคลายความยึดมั่นถือมั่นในสิ่งที่ปรารถนาเป็นตัวตนเท่านั้น จึง จะชื่อว่าได้บรรลุถึงนิพพานหรือโมกษะอย่างแท้จริง ซึ่งความคิดนี้ เชื่อว่ายังไม่มีการศึกษาหรือ เจ้าลัทธิคนใดเคยคิดมาก่อน และจากจุดนี้เอง ทำให้เราทราบว่าการปฏิบัติธรรมเรื่องอสังขาร หรืออามัน โดยชี้ให้เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน แต่คนเราไปหลงผิดยึดติดในสิ่ง นั้น ๆ เข้า จึงคิดว่าเป็นตัวเราและเป็นของของเราขึ้นมา (อหังการ มมังการ)

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ความคิดที่พระพุทธเจ้าทรงเรียกว่า "มิจฉาทิฏฐิ"

ความคิดเกี่ยวกับเรื่องศาสนาของคนอินเดีย ได้วิวัฒนาการตั้งแต่สมัยพระเวทเป็นต้นมา โดยเฉพาะในสมัยอุปนิษัท เป็นสมัยที่ความคิดเกี่ยวกับเรื่องปรัชญาศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมาก คนหันมาสนใจเรื่องโลกจักรวาล ชาตินี้ ชาติน้ำ กไรเวียนว่าตายเกิดกันมากขึ้น บางพวกก็เชื่อว่าชีวิตหลังจากตายแล้ว วิญญาณสูญไม่มีอะไรเหลืออยู่ คนประเภทนี้เชื่อว่าร่างกายประกอบด้วยธาตุ ๕ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เมื่อชีวิตดับ ร่างกายก็แตกสลายกลับกลายเป็นสภาพเดิมคือในส่วนที่เป็นธาตุดิน เช่น ผม ขน เล็บ ก็จะกลับเป็นสภาพดิน ในส่วนที่เป็นธาตุน้ำ เช่น น้ำลาย น้ำเหงื่อ ก็จะไปรวมอยู่กับน้ำ ดังนั้น ใครต้องการแสวงหาความสุข ก็แสวงหาได้อย่างเต็มที่โดยไม่ต้องคำนึงถึงบาปบุญคุณโทษที่กระทำไว้ว่าจะให้ผลหรือไม่ เพราะหลังจากตายแล้ว ทุกสิ่งทุกอย่างก็หมดสิ้น พระพุทธเจ้าเรียกความคิดหรือความเชื่อผิดของคนประเภทนี้ว่า มิจฉาทิฏฐิ ประเภทอุจเฉททิฏฐิ^{๑๙} (ความเห็นที่ชีวิตหลังจากตายแล้วก็ขาดสูญ)

บางพวกเชื่อว่าชีวิตซึ่งรวมไปถึงสรรพสิ่งต่าง ๆ เป็นของเที่ยงแท้แน่นอน จะไม่มีวันกลับกลายเป็นสภาพเป็นอย่างอื่น เคยเป็นมนุษย์ก็ต้องเป็นมนุษย์อยู่ตลอดไป^{๒๐} จึงไม่สนใจจะชวนชวายกระทำคุณงามความดี พระพุทธเจ้าเรียกความคิดของคนประเภทนี้ว่า มิจฉาทิฏฐิ ประเภทสัสสตทิฏฐิ (ความเห็นที่ชีวิตหลังตายแล้ว เคยเกิดเป็นอะไรก็จะเกิดเป็นอย่างนั้นอีก)

พระพุทธเจ้าไม่ปฏิเสธว่าชีวิตหลังจากตายแล้วจะขาดสูญ หรือยืนยันว่าจะต้องกลับมาเกิดอีก ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขคือ การปฏิบัติ ถ้าสามารถปฏิบัติจนได้บรรลุถึงความหลุดพ้น (โมกษะ) ชีวิตก็จะเป็นอมตะไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป เพราะถือว่าการเกิด (ชาติ) มีแต่เรื่องทุกข์ จึงควรเสาะแสวงหาความหลุดพ้นจากความทุกข์ ด้วยการปฏิบัติธรรม

ในธัมมจักกัปปวัตตสูตร อันเป็นสูตรแรกที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโปรดปัญจวัคคีย์ ได้กล่าวสรุปแนวปฏิบัติของคนในสมัยนั้นไว้ ๒ ประเภท คือ

^{๑๙} คุรยลละเอียคเรื่องนที ส.ช. ๑๗/๑๗๙-๑๘๐/๑๒๐.

^{๒๐} คุรยลละเอียคที่ ที.สี. ๘/๘๐/๕๗.

* ปัญจวัคคีย์ ได้แก่แก่นักบวชกลุ่มหนึ่งที่มีความเชื่อในเจ้าชายสิทธัตถะ โอรสของพระเจ้า

๑. ไม่นึกถึงความทุกข์ ก็พยายามลืมความทุกข์เสีย แล้วแสวงหาความสุขมาชดเชย โดยเฉพาะความสุขทางกาม ก็จะหาความสุขรูปที่สวย ๆ ฟังเสียงที่เพราะ ๆ สูดดมแต่กลิ่นหอม ลมรสที่อร่อย ๆ หาสัมผัสที่สบายอ่อนนุ่ม โดยเชื่อว่าเมื่อชีวิตได้รับความสุขมาก ๆ ก็จะลืมความทุกข์ไปเอง พระพุทธเจ้าตรัสเรียกบุคคลผู้ปฏิบัติคนในลักษณะนี้ว่า เป็นผู้ใช้ชีวิตคลุกคลีหรือหมกมุ่นอยู่ด้วยกาม (กามสุขัลลิกานุโยค) ไม่มีวันที่จะพ้นไปจากความทุกข์ได้ เหมือนไม้สัดแช่น้ำไฟไม่ติด หรือเหมือนสายพิณที่หย่อนคืดไม้เป็นเพลงจะนั้น

๒. ใช้วิธีทรมาณกายอย่างหนัก เช่น นั่งหรือนอนอยู่ในท่าเดียวเป็นเวลานาน ๆ หรือ เปลือยเปลื้องร่างกายในเวลาอากาศร้อนหรือหนาวจัด นั่งกระโหียง นอนบนหนาม การกระทำต่าง ๆ เหล่านี้ เพื่อต้องการจะฝึกใจให้เข้มแข็งจนสามารถแยกความรู้สึกออกจากกาย ก็อกายจะได้รับความลำบากเจ็บปวดอย่างไร ใจจะไม่มีความรู้สึกไปกับกายนั้นด้วย วิธีการปฏิบัติในลักษณะนี้จะพบในหมู่สำนักบวชของศาสนาเซน ซึ่งนิยมบำเพ็ญตบะทรมาณกายอย่างรุนแรง เพราะเชื่อว่าร่างกายของคนเรานั้นมีชีวะอันบริสุทธิ์ แต่มีกรรมไหลเข้าไปเคลือบที่เรียกว่า "อาสวะ" ดังนั้นเมื่อต้องการจะให้ชีวะบริสุทธิ์ จะต้องกระเทาะกรรมหรือทำอาสวะให้เร่าร้อนด้วยการบำเพ็ญตบะในรูปแบบต่าง ๆ จนกว่าชีวะจะบริสุทธิ์* (เกวลิน)

วิธีการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

วิธีการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า เป็นวิธีการที่มีระบบเป็นขั้นเป็นตอน และเป็นไปตามลำดับ มีข้อความที่พอจะวิเคราะห์ได้ดังนี้

๑. วิจักขณาเหตุผล พระพุทธเจ้าไม่ได้เสด็จออกผนวชอย่างคนสันดานคิด หรือผิดหวังในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่ทรงอาศัยการคิดหาเหตุผลเป็นพื้นฐาน โดยเฉพาะการคิดหาเหตุผลในเรื่องวิธีการดับทุกข์ที่ครอบงำสัตว์โลกอยู่ทั่วไป ทรงเห็นว่าสัตว์โลก แม้จะถูกความทุกข์ยากต่าง ๆ ครอบงำอยู่ แต่ส่วนใหญ่ก็ยังหลงมัวเมาไม่คิดแก้ไข ส่วนพระพุทธเจ้านั้นทรงคิดหาเหตุผลในทางตรงกันข้ามว่า เมื่อมีทุกข์ก็ต้องมีภาวะที่ไม่ใช่ทุกข์หรือปลอดทุกข์ เมื่อมีการตายก็ต้องมีภาวะที่ไม่ตาย เหมือนกับเมื่อมีร้อนก็ต้องมีเย็น หรือเมื่อมีมืดก็ต้องมีสว่างเป็นของแก่กัน การคิดในลักษณะนี้เป็นการศึกษาเหตุผลขั้นพื้นฐาน

สุทโธทนะว่าจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จึงพากันบวชตาม มีทั้งหมด ๕ ท่านด้วยกัน คือ ๑) อดุลยาโกณฑัญญะ ๒) วัปปะ ๓) ภัททิยะ ๔) มหานามะ ๕) อัสสชิ

* ดูรายละเอียดเพิ่มเติมเกี่ยวกับเรื่องกรรมของศาสนาเซนที่ภาคผนวก ง. หน้า ๑๔๒.

๒. วิธีการสร้างสมมติฐาน วิธีการสร้างสมมติฐาน ได้แก่การวางหลักเกณฑ์ที่จะนำไปสู่การแก้ปัญหาให้ได้ เมื่อยังไม่ได้พิสูจน์ให้เห็นชัด ก็ยังอยู่ในฐานะเป็นสมมติฐานอยู่ตลอดเวลา เมื่อได้ทำการพิสูจน์จนปรากฏผลเป็นที่แน่นอนแล้ว สมมติฐานนั้นก็กลายเป็นกฎหรือเป็นสูตรขึ้นมา พระพุทธเจ้าทรงตั้งสมมติฐานถึงสิ่งจะนำไปพันทุกข์ หลังจากได้ทรงทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้ง ๔ (๑. คนชรา ๒. คนป่วย ๓. คนตาย ๔. คนบวชเป็นสมณะ) และพอพระทัยในสมณเพศทรงมองเห็นว่าการใช้ชีวิตแบบสมณะเป็นโอกาสอันงามที่จะทำชีวิตให้บริสุทธิ์ได้ ชีวิตของฆราวาสผู้ครองเรือนมีอุปสรรคขัดข้องมากมาย ไม่สามารถจะสะอาดหรือขัดเกลาให้สะอาดเหมือนสังขที่ขัดคิแล้วได้ ดังนั้นจึงยึดเอาเพศสมณะเป็นทางแสวงหาการตรัสรู้ การแสวงหาการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าประกอบไปด้วยการสร้างสมมติฐานและการเปลี่ยนสมมติฐานดังนี้

๓. วิธีพิสูจน์หรือทดลองด้วยตนเอง การพิสูจน์ทดลองด้วยตนเอง เป็นข้อที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกระทำมาแล้ว จะเห็นได้ว่าในชั้นแรกได้ทรงเข้าศึกษาและปฏิบัติในสำนักของท่านอาฬารดาบสและอุทกดาบส เพื่อทำการพิสูจน์ว่าวิธีการของท่านทั้งสองนั้น จะนำไปเข้าถึงการตรัสรู้ได้จริงหรือไม่ การปฏิบัติพิสูจน์แต่ละครั้ง ได้ทำถึงระดับสูงสุด จนกล่าวได้ว่าไม่มีผู้ใดจะปฏิบัติเท่าเทียมหรือยิ่งกว่าพระองค์ แม้เมื่อเสด็จออกจากสำนักของท่านดาบส ทั้งสองแล้ว ก็ได้ปฏิบัติพิสูจน์วิธีการอื่น ๆ อีกมากมายตามที่เจ้าลัทธิต่างเชื่อถือกัน เช่นการบำเพ็ญทุกรกิริยา จนเป็นที่หมดความสงสัยว่าวิธีการเหล่านั้นไม่ใช่การตรัสรู้ ในการปฏิบัติเพื่อพิสูจน์แต่ละอย่างนั้น ทรงมีหลักการสังเกต มีหลักการประเมินผลอยู่ตลอดเวลา พระองค์ทรงมีสติสัมปชัญญะควบคู่กับการปฏิบัติ ไม่ตกอยู่ใต้อิทธิพลของความหลงผิด

๔. การเปลี่ยนสมมติฐานหรือทฤษฎี การเปลี่ยนสมมติฐาน แนวปฏิบัติที่พิสูจน์แล้วว่าไม่ได้ผลตามที่ประสงค์ เป็นวิธีการที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง เพราะทำให้ไม่หลงผิดอยู่กับแนวปฏิบัติหรือทฤษฎีที่ไร้ผลนั้น ทั้งยังจะทำให้ไม่ต้องสูญเสียเวลาอันมีค่าของชีวิตไปโดยปราศจากประโยชน์ เป็นที่น่าสังเกต พระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้ได้มีการปฏิบัติในเรื่องนี้อย่างรัดกุม ทรงตั้งสมมติฐานครั้งแรกว่า การปฏิบัติในสำนักของท่านอาฬารดาบส คงจะได้สำเร็จผลที่ประสงค์ เมื่อเห็นว่ามีผล ก็ทรงตั้งสมมติฐานใหม่ว่า การปฏิบัติในสำนักของท่านอุทกดาบสคงจะสำเร็จผล เมื่อไม่สมประสงค์ก็ทรงปลีกตัวออกแสวงหาแนวปฏิบัติใหม่ ซึ่งก็รวมไปถึงการบำเพ็ญทุกรกิริยาคด้วย เมื่อไม่ประสบผลสำเร็จ ในที่สุดก็ทรงระลึกถึงสมาธิจิตที่พระองค์เคยได้เมื่อยังทรงพระเยาว์ว่า นำจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่การตรัสรู้ จึงได้บำเพ็ญเพียรทางจิต

ธรรมะที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้

ธรรมะที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบหรือที่เรียกว่า "ตรัสรู้" จนได้พระนามว่า "พุทธะ" แปลว่า ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน หรือพระนามว่า "สัมมาสัมพุทธะ" แปลว่า ผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เองนั้น ได้แก่หลักความจริง ๔ ประการหรือที่เรียกว่า "อริยสัจ ๔" แปลว่าความจริง ๔ อย่าง อันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ หรือความจริงที่ทำให้คนเป็นพระอริยะ

ประการแรก ทรงพบว่าทุกข์ทั้งหลายคือความไม่สบายกายไม่สบายใจ ล้วนเป็นปัญหาของมวลมนุษย์ซึ่งจะต้องได้รับการแก้ไขด้วยการเรียนรู้ หรือทำความเข้าใจสภาพของทุกข์นั้นอย่างแท้จริง ไม่หลบหนีหรือตื่นตระหนกตกใจ เมื่อทุกข์เกิดขึ้น ซึ่งจะทำให้ไม่พบหนทางในการแก้ทุกข์ (ทุกข์)

ประการที่สอง ทรงทราบว่าความทุกข์เป็นผล ซึ่งจะต้องเกิดจากเหตุปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งแน่นอน ในที่สุดก็ทรงพบว่า ตัณหา^{*}คือความอยากเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ (ทุกข์สมุทัย)

ประการที่สาม เมื่อทรงทราบว่าตัณหาเป็นตัวการที่ทำให้เกิดทุกข์ ดังนั้นเมื่อประสงค^{*}จะดับทุกข์ จะต้องทำลายหรือขจัดตัณหาให้หมดไป (ทุกข์นิโรธ)

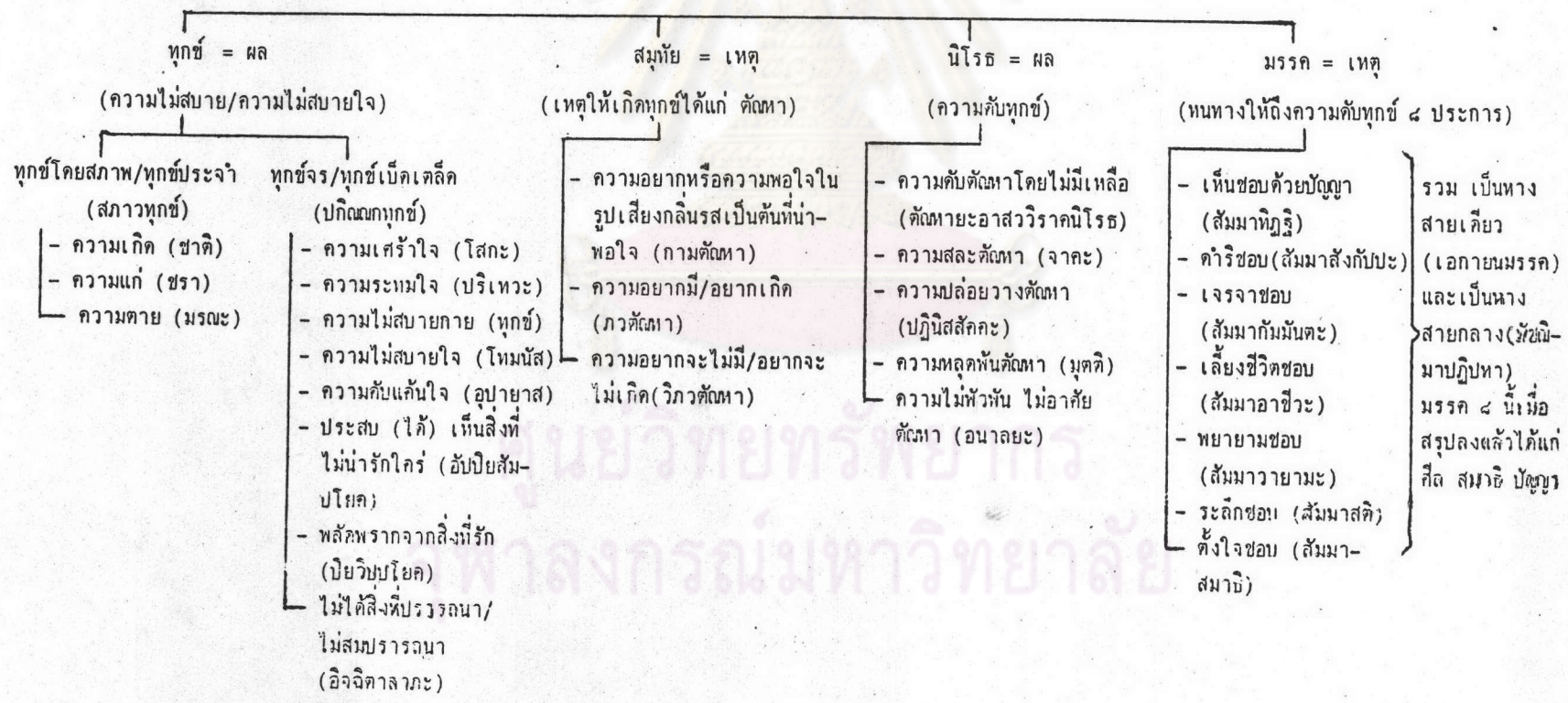
ประการที่สี่ ซึ่งเป็นประการสุดท้าย ทรงค้นหาวิธีการว่าทำอย่างไรจึงจะขจัดตัณหาได้ในที่สุดก็ทรงพบแนวทางที่เรียกว่า "มรรค" ซึ่งผู้ประสงค^{*}จะขจัดตัณหาอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ จะต้องปฏิบัติตามแนวทางนี้ (ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา)

* ตัณหากล่าวไว้โดยประเภทใหญ่ ๆ มี ๓ คือ ๑) กามตัณหา ได้แก่ความอยาก ความพอใจหรือความติดใจในกามคุณ ๕ มีรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่น่าปรารถนาน่าพอใจ ๒) ภวตัณหา ได้แก่ความอยากความพอใจที่จะเป็น หรือความอยากความพอใจที่จะเกิดอีก ๓) วิภวตัณหา ได้แก่ความอยากจะไม่เป็น หรือความอยากจะไม่เกิดอีก

สังฆธรรมปาสนี กล่าวสรุปว่า กามตัณหาและภวตัณหา ได้แก่สังสคติ^{*}คือความเห็นที่ชั่วร้ายที่ยั่งยืน ส่วนวิภวตัณหา ได้แก่อุจเจต^{*}คือความเห็นที่ชั่วร้าย เมื่อแตกสลายแล้วก็ขาดสูญ (ปฏิส.อ. ๓/๔ ฉบับภูมิพโลภิกขุ)

แผนภูมิอริยสัจ ๔

พิจารณาผลไปหาเหตุ หรือจากปัญหาไปหาวิธีแก้ปัญหา

จะเห็นได้ว่า หลักธรรมในอริยสัจ ๔ นี้เป็นเรื่องของเหตุกับผล หรือเป็นเรื่องของ
ปัญหากับการแก้ปัญหาคือ ทุกข์กับนิโรธเป็นผล สมุทัยกับมรรคเป็นเหตุ การที่พระพุทธเจ้าทรงนำเอา
ทุกข์ซึ่งเป็นผลมาแสดงก่อน ก็เพราะทุกข์เป็นสภาพที่มวลมนุษย์ได้ประสบอยู่เป็นประจำ เป็นสิ่งที่
เห็นได้ง่ายเข้าใจได้เร็ว เมื่อมนุษย์เข้าใจเรื่องทุกข์แล้ว ก็ทรงชี้ให้เห็นถึงเหตุหรือที่มาของทุกข์
และทรงชี้ว่าทุกข์เป็นปัญหาที่แก้ไขได้ แต่จะต้องแก้ที่เหตุด้วยการปฏิบัติตามเงื่อนไขหรือแนวทางที่
เรียกว่า "มรรค" ให้ครบวงจร

มรรคมื้องค์ ๘

มรรค หรือเรียกชื่อเต็มว่า อริยมรรค แปลว่าทางอันประเสริฐ, ทางของพระอรិยะ,^{*}
ข้อปฏิบัติที่ให้ผู้ปฏิบัติให้เป็นอริยะ ประกอบด้วยองค์ ๘ (อริโย อฏฺฐังคิโก มคฺโค) คือ

- ๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ)
- ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ)
- ๓. สัมมาวาจา (พูดชอบ)
- ๔. สัมมากัมมันตะ (ทำชอบ)
- ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ)
- ๖. สัมมาวายามะ (เพียรชอบ)
- ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ)
- ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)

มรรคมื้องค์ ๘ ในฐานะเป็นมัชฌิมปฏิปทา

มรรคมื้องค์ ๘ นี้ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามัชฌิมปฏิปทาซึ่งแปลว่าทางสายกลาง เป็นแนว
ทางหรือข้อปฏิบัตินำไปสู่การตรัสรู้ ไม่ช้งง่เกิดวหรือเลี่ยนแบบวิธีการปฏิบัติ ๒ ประการที่กล่าว
แล้วข้างต้น วิธีการปฏิบัตินี้ พระองค์ได้ทรงพิสูจน์มาแล้ว ดังพระบาลีที่ทรงตรัสไว้ในกัมมวิรุฑฺฐ-
นิกายภาฎิกวรรคว่า

^{*}
^{๒๑} พระอริยะ ในทางพระพุทธศาสนา หมายถึงบุคคลผู้ปฏิบัติตามมรรคมื้องค์ ๘ จนได้
บรรลุมิตรธรรมตั้งแต่โสดาบัน จนถึงพระอรหัต นอกนี้เรียกว่าปุถุชน

"ภิกษุทั้งหลาย ทางสายกลางอันไม่ข้องเกี่ยวกับข้อปฏิบัติที่สุดชอบสองประการ (๑. กามสุขัลลิกานุโยค ใช้ชีวิตคลุกคลีอยู่กับกามสุข ๒. อัสติกิลมณานุโยค ดำเนินชีวิตด้วยการทรมานตนให้ลำบาก)นี้ ตถาคตตรัสรู้แล้ว เห็นประจักษ์แล้วว่า เป็นทางเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพาน ทางสายกลางนี้ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ ความเพียรชอบ ความระลึกรู้ชอบ (และ) ความตั้งใจมั่นชอบ"^{๒๑}

มรรคมีองค์ ๘ นี้ บางครั้งเรียกสั้น ๆ ว่า "มรรค ๘" ทำให้มีผู้เข้าใจว่าได้แก่ทางสำหรับดำเนินชีวิต ๘ สาย ก็จะเลือกเดินสายไหนก็ได้ ล้วนแล้วทำให้ถึงจุดหมายปลายทางได้ทั้งนั้น หรือบางครั้งก็เข้าใจว่า ได้แก่ทาง ๘ ช่วง ๘ ระยะ เดินจนสิ้นสุดช่วงหนึ่งแล้วก็ต่ออีกช่วงหนึ่ง เรียกว่าเดินไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะครบ แต่ความจริงมิใช่เป็นเช่นนั้น คำว่ามรรค ๘ ได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมีความหมายชัดเจนอยู่แล้วว่า หมายถึงทางสายเดียว แต่ประกอบด้วยองค์ ๘ หรือส่วนประกอบทั้ง ๘ มารวมกันเป็นทางสายเดียว ผู้ที่จะอาศัยทางนี้สำหรับดำเนินชีวิต จะต้องปฏิบัติให้ครบทั้ง ๘ ให้พอเหมาะพอดีกัน จึงจะทำลายกิเลสได้อย่างเด็ดขาด

มรรคมีองค์แปดและไตรสิกขา

^{๒๒} คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณาสก ใต้จัดองค์มรรคเข้าในไตรสิกขา โดยแบ่งเป็น ๓ ประเภท หรือ ๓ กลุ่ม คือกลุ่มศีล(ศีลขันธ์) กลุ่มสมาธิ(สมาธิขันธ์) และกลุ่มปัญญา(ปัญญาขันธ์)

^{๒๑} พุ.ปฏิบัติ. ๓๑/๕๕๕/๕๐๖

เอเต เต ภิกขเว อุโภ อนุเต อนุปคัมม มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสัมพุทฺธา จกฺขุกรณี ฌาณกรณี อุปสมาย อภิญฺฌาย สมุโพธาย นิพพานาย ส่วตฺตติ กตมา จ สา ภิกขเว มชฺฌิมา ปฏิปทา ตถาคเตน อภิสัมพุทฺธา จกฺขุกรณี ฌาณกรณี อุปสมาย อภิญฺฌาย สมุโพธาย นิพพานาย ส่วตฺตติ อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มคฺโค เสยฺยตีหิ สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมาสงฺกฺขโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมบฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวาจาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ.

^{๒๒} ม.ม. ๑๒/๕๐๘/๕๕๕ นอกจากนี้ยังปรากฏในเล่มอื่นๆ เช่น อัง.ติก. ๒๐/๔๖๕/๑๕๑, อัง.ปณจก. ๒๒/๒๒/๑๖ ฯลฯ.

สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดอยู่ในกลุ่มศีล สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดอยู่ในกลุ่มสมาธิ ส่วนสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดอยู่ในกลุ่มปัญญา

เพื่อให้เห็นชัด จะจัดองค์มรรคแบ่งเป็น ๓ กลุ่ม ดังนี้

๑. สัมมาทิฐิ	}	ปัญญา
๒. สัมมาสังกัปปะ		
๓. สัมมาวาจา	}	ศีล
๔. สัมมากัมมันตะ		
๕. สัมมาอาชีวะ		
๖. สัมมาวายามะ	}	สมาธิ
๗. สัมมาสติ		
๘. สัมมาสมาธิ		

การจัดกลุ่มแบบนี้ เป็นการจัดแบบไม่เรียงตามลำดับของไตรสิกขา* คือไตรสิกขา จะเริ่มด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา (ศีล สมาธิ ปัญญา) ส่วนการรวมกลุ่มตามแบบขององค์มรรคจะเริ่มด้วย ปัญญา ศีล สมาธิ (ปัญญา ศีล สมาธิ)

ความแตกต่างกันที่ว่านี้ มีประเด็นที่น่าศึกษาดังนี้ คำสอนในพระพุทธศาสนาโดยทั่ว ๆ ไป จะวางหลักไว้เป็น ๓ ระดับ ตามหลักไตรสิกขา คือจะเริ่มด้วยศีล สมาธิ และปัญญา เพราะถือว่าศีลเป็นรากฐานของสมาธิ ผู้มีศีลบริสุทธิ์ จะรู้สึกเยือกเย็น ไม่มีความเดือดร้อนทวนทวนระแวงในเรื่องผิดศีล เมื่อทำสมาธิจิตจะสงบได้เร็ว และเมื่อจิตสงบไม่ฟุ้งซ่าน ปัญญาก็เกิด ศีล สมาธิ ปัญญา จึงมีความสัมพันธ์กันอย่างนี้

* ไตรสิกขา มาจาก ไตร + สิกขา ไตรมาจากภาษาสันสกฤต บาลีเป็น ทิ แปลว่า สาม สิกขา แปลว่าการศึกษา การสำเหนียก การฝึกอบรม มีความหมายคล้ายคำว่า "ภาวนา" ซึ่งแปลว่าการเจริญ การเพิ่มพูน การบำเพ็ญ การฝึกอบรม. "ไตรสิกขา" จึงแปลว่า การศึกษาหรือการฝึกอบรม ๓ อย่าง คือการฝึกอบรมในเรื่องศีล เรียกว่า "ศีลสิกขา" การฝึกอบรมจิต เรียกว่า "จิตตสิกขา" และการฝึกอบรมปัญญา เรียกว่า "ปัญญาสิกขา"

แต่ในองค์มรรคทั้งแปด พระพุทธองค์กลับพูดถึงปัญญาก่อน ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ประเด็นแรกน่าจะมองไปที่ผู้ฟังในขณะนั้นคือ เบญจวัคคีย์หรือนักบวชนอกพระพุทธศาสนาซึ่งหากคนมีโศกทัณฺฑะเป็นหัวหน้า ท่านเหล่านั้นสันนิษฐานว่าน่าจะมีพื้นฐานในเรื่องนี้มาบ้างแล้ว คือเป็นนักบวช ย่อมจะมีความเคร่งครัดในศีล ส่วนในเรื่องสมาธิก็น่าจะมีการปฏิบัติมาแล้ว เพราะการสอนเรื่องสมาธิได้มีแพร่หลายในสมัยนั้น แม้พระพุทธองค์เองก็ไปเรียนในสำนักของท่านอาฬารดาบสกาลามโคตร และอุทกดาบสราชมุตร จนได้บรรลุรูปฌานที่ ๔ (เนวสัณฺณานาสัณฺณายตนฌาน) ส่วนในเรื่องปัญญาโดยเฉพาะปัญญาที่จะเห็นแจ้งอริยสัจ หรือรู้ซึ้งในไตรลักษณ์ (ทุกขัง อนิจจัง อนัตตา) เชื่อว่ายังไม่มีศาสดาหรือเจ้าลัทธิคนใดเคยประกาศหรือสอนประชาชนมาก่อน เบญจวัคคีย์น่าจะยังขาดความรู้ความเข้าใจในคำสอนส่วนนี้ จึงได้ทรงทรมายกเอาปัญญาขึ้นมาแสดงก่อน

ประเด็นที่สอง การที่พระพุทธเจ้ายกเอาปัญญาขึ้นมาแสดงก่อนในองค์มรรค น่าจะมองไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างองค์มรรคด้วยกัน กล่าวคือประการแรก จะต้องมีความรู้ความเข้าใจหรือความเห็นที่ถูกต้องก่อนที่จะดำริคิดการณต่าง ๆ ต่อไปได้ถูกต้อง ซึ่งส่วนนี้จัดเป็นทัสสมมรรค คือเป็นทางแห่งปัญญา เมื่อมีการเห็นถูก คิดถูก การกระทำคำที่พูดออกมาก็พลอยถูกไปด้วย เมื่อคิดถูก ทำถูก พูดถูก ก็จะทำให้การปฏิบัติสมาธิได้ถูกต้อง ไม่ผิดพลาดหรือหลงทาง ซึ่งส่วนนี้จัดเป็นภาวนามรรค คือเป็นทางแห่งการอบรมจิต อันได้แก่สมาธินั่นเอง และเมื่อจิตมีสมาธิดีแล้ว ก็จะเป็นปัจจัยให้เกิดปัญญา ดังนั้นหากจะมองตามนัยนี้ ก็จะพบว่าองค์มรรคทั้ง ๘ นั้น มีความสัมพันธ์กัน โดยต่างก็เป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน

ในอรรถกถาวิภังค์^{๒๓} ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์กันระหว่างองค์มรรค โดยอุปมาไว้ว่า เหมือนสหาย ๓ คนช่วยกันเก็บดอกไม้ซึ่งอยู่สูง เอื้อมไม่ถึง คนหนึ่งก้มหลังเพื่อให้สหายอีกคนยืนบนหลัง และสหายอีกคนคอยประคองเพื่อนที่ยืนบนหลังมิให้ล้ม สัมมาวายามะเปรียบเหมือนสหายคนแรกคอยยอตัวให้ สัมมาสมาธิเปรียบเหมือนสหายที่ยืนอยู่บนหลังเพื่อจะเก็บดอกไม้ ส่วนสัมมาสติเปรียบเหมือนสหายที่คอยประคองไว้ไม่ให้สหายที่อยู่บนหลังล้มโงนเงน จนสามารถเก็บดอกไม้ได้สำเร็จ

มีข้อควรกล่าวย้าเป็นพิเศษว่า ระบบการปฏิบัติธรรมของพระพุทธศาสนานั้น ไม่ว่าจะมองในแง่องค์มรรคหรือไตรสิกขา ล้วนแล้วแต่ เริ่มต้นด้วยปัญญาและจบลงด้วยปัญญา ในระบบไตรสิกขา แม้จะเริ่มต้นด้วยศีล แต่ความจริงก็ต้องอาศัยพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องที่จะ

^{๒๓} วิภังค.อ. ๑๑๑, และวิสุทฺธิ. ๓/๑๐๘.

ลงมือปฏิบัติก่อน มิฉะนั้นแล้วจะไม่รู้ว่า เรื่องที่ตนปฏิบัตินั้นถูกหรือผิด หรืออย่างน้อยก็ต้องเข้าใจใน วัตถุประสงค์ว่าเพื่ออะไร ความเข้าใจในเบื้องต้นนี้ ถือว่าเป็นส่วนขององค์มรรคข้อที่๑ คือ สัมมาทิฐิ ซึ่งเป็นองค์มรรคหลักข้อหนึ่งในองค์มรรค ๓ ข้อ* แต่ในระบบไตรสิกขายังไม่ถือว่าเป็น ปัญญาสิกขา เพราะเป็นเพียงความรู้ความเข้าใจในเบื้องต้นว่าจะปฏิบัติอย่างไร เริ่มตรงไหน เมื่อผู้ปฏิบัติมีความรู้ความเข้าใจในเบื้องต้นถูกต้อง ก็เริ่มฝึกอบรมกายวาจาให้เรียบร้อย แสวง พฤติกรรมออกมาให้เห็นได้ชัด ซึ่งไตรสิกขาเริ่มตรงจุดนี้ จัดเป็นศีลหรือศีลสิกขา เมื่อมีศีลบริสุทธิ์ จิตก็สงบเบิกบาน ไม่ต้องหวาดระแวงโทษเพราะล่วงละเมิดศีล เริ่มฝึกอบรมจิตให้ประณีตยิ่งขึ้น จนไม่กัวดแกว่งไปตามอารมณ์ที่มากกระทบ พฤติกรรมที่แสดงออกในช่วงนี้ จัดเป็นสมาธิ หรือ จิตตสิกขา เมื่อจิตเป็นสมาธิแน่วแน่นอยู่ในอารมณ์หรือในเรื่องที่เป็นกุศล จิตก็จะผ่องใส มีใจเป็น กลาง ไม่ตกอยู่ใต้อำนาจความรัก ความชัง ความกลัว และความหลง ก็จะสามารถมองหรือ พิจารณาเห็นสภาวธรรมที่ละเอียดสุขุมลุ่มลึกตามสภาพเป็นจริงได้ จิตที่ได้รับการพัฒนามาถึงระดับนี้ จัดเป็นปัญญา หรือปัญญาสิกขา

จะเห็นได้ว่า ปัญญานั้นได้รับปลูกฝังมาตั้งแต่ต้น ค่อย ๆ เจริญมาเรื่อย ๆ จนในที่สุดก็ ถึงขั้นรู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง ถึงขั้นหลุดพ้นบรรลุนิพพาน แม้ในองค์มรรคเองในที่บางแห่ง ได้เพิ่มสัมมาญาณะ (ความรู้ถูกต้อง) และสัมมาวิมุตติ (ความหลุดพ้นโดยชอบ) แต่ไม่เรียกชื่อว่า องค์มรรค เรียกว่าสัมมัตตะ ซึ่งแปลว่าสภาวะที่ถูกบ้าง เรียกว่าอเสชธรรมซึ่งแปลว่า ธรรมของ พระอเสชะ (ให้แก่พระอรหันต์ผู้ไม่ต้องศึกษาหรืออบรมในเรื่องศีล สมาธิ ปัญญาแล้ว)บ้าง รวม ความว่าไม่ว่าจะเป็นระบบไตรสิกขาหรือองค์มรรค ต่างก็เริ่มด้วยปัญญา และจบลงด้วยปัญญาทั้งนั้น

* ในบรรดากองคัมมรคทั้ง ๘ มีองค์มรรคอยู่ ๓ ข้อที่มีบทบาทสำคัญ ต้องเกี่ยวข้องและ ปฏิบัติร่วมกับองค์มรรคข้ออื่น ๆ ได้แก่สัมมาทิฐิ สัมมาวายามะ และสัมมาสติ เหตุที่ต้องปฏิบัติ ร่วมกับองค์มรรคข้ออื่น ๆ นั้น มีข้อเปรียบเทียบให้เห็นดังนี้ ถ้าจะเปรียบเทียบการดำเนินชีวิต เหมือน กับการเดินทาง สัมมาทิฐิเป็นเหมือนไฟส่องทางหรือเข็มทิศ คอยชี้จุดหมายปลายทางให้มีความ กระจ่างว่าการเดินทางนั้นไม่ผิด สัมมาวายามะเป็นเหมือนออกแรงก้าวไปอย่างไม่ว่างเหน็ดเหนื่อย ส่วน สัมมาสติเป็นเหมือนเครื่องบังคับคอยควบคุมให้การเดินทางอยู่ในเส้นทาง การปฏิบัติในขั้นศีล สมาธิ และปัญญา จึงต้องอาศัยองค์มรรคทั้ง ๓ ข้อนี้ (ดูข้อความนี้ในมหาจิตตาสีสูตร ม.ญ. ๑๒/๒๕๒-๒๕๓/๑๘๐-๑๘๑).

ขอบเขตของไตรสิกขา

๒๔
ไตรสิกขาในบาลีเป็น อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา อธิศีลสิกขาได้แก่ ปาติโมกขสังวรศีล (ศีลคือการสำรวมในปาติโมกข์) อธิจิตตสิกขาได้แก่มาน ๔ (ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน) และอธิปัญญาสิกขาได้แก่การรู้แจ้งในอริยสังและการเห็นประจักษ์แจ้งเจโตวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยสมถวิธี) ปัญญาวิมุตติ (หลุดพ้นด้วยวิปัสสนาวิธี)

๒๕
ส่วนในคัมภีร์ชั้นอรรถกถา เช่นคัมภีร์ปฏิสัมมิตามมรรค ได้ให้ความหมายกว้าง ๆ ว่า อธิศีลสิกขาได้แก่ความสำรวมกายวาจาให้เรียบร้อย อธิจิตตสิกขาได้แก่ความที่จิตไม่ฟุ้งซ่าน และ อธิปัญญาสิกขาได้แก่ความเห็นหรือความเข้าใจสรรพสิ่งถูกต้องตามความเป็นจริง

๒๖
อรรถกถาวิชัย อธิบายว่า อธิศีลสิกขามีให้หมายเอาเพียงศีล ๕ หรือศีล ๑๐ อธิจิตตสิกขามีให้หมายเอาเพียงสมาบัติ ๘ และอธิปัญญาสิกขามีให้หมายเอาเพียงความเข้าใจถูก เช่น ทำดีได้ชั่วได้ชั่วเท่านั้น เพราะเพียงความรู้ความเข้าใจเท่านั้น พระพุทธเจ้าอุบัติหรือไม่ว่าความก็มีผู้สอนอยู่ก่อนแล้ว แต่อธิศีลสิกขาที่หมายถึงปาติโมกขสังวร อธิจิตตสิกขาที่หมายถึงสมาบัติ ๘ ที่เป็นบาทแห่งวิปัสสนา และอธิปัญญาสิกขาที่หมายถึงวิปัสสนาญาณที่กำหนดรู้ไตรลักษณ์ได้นั้น จึงจะจัดเป็นไตรสิกขาในพระพุทธศาสนา และจะมีได้ก็ต่อเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นเท่านั้น

ในความหมายชั้นสูงสุด ท่านถือเอาศีล สมาธิ ปัญญา ชั้นโลกุตระ (โลก + อุตระ อยู่เหนือโลก) เท่านั้นว่าเป็นไตรสิกขา ซึ่งความหมายอย่างนี้จะไม่มีใช้อย่างจำกัด บางครั้งก็ผ่อนลงมาว่า อธิศีลสิกขานั้นได้แก่ศีล ๕ หรือศีล ๑๐ ของผู้สมาทานประสงค์จะบรรลุนิพพาน อธิจิตตสิกขาได้แก่สมาบัติ ๘ (รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔) อธิปัญญาสิกขาได้แก่ความรู้ความเข้าใจถูกต้อง

๒๗
คำว่า "อธิ" บางครั้งก็หมายความเพียง "ยิ่งกว่า" หรือสูงกว่า โดยอาศัยการเปรียบเทียบกัน เช่นศีล ๕ กับศีล ๑๐ เมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว ศีล ๑๐ ย่อมสูงกว่า หรือยิ่งกว่าศีล ๕ ศีล ๑๐ จึงเป็นอธิศีล แม้อันเรื่องจิตก็เช่นเดียวกัน รูปาวจรจิต (จิตที่ยึดรูปเป็นอารมณ์ อันได้แก่

๒๔ อ.จ.ต.ก. ๒๐/๕๒๙-๕๓๐/๓๐๐

๒๕ พ.ป.ฎ. ๓๑/๙๑/๖๙

๒๖ วินย.อ. ๑/๒๙๐

๒๗ ที.อ. ๓/๒๕๑

๒๘ อ.จ.อ. ๒/๒๘๓

ฉาน ๔) จัดเป็นอธิจิตต เพราะสูงกว่ากามาวจรจิต (จิตที่ยังแส่หาแต่เรื่องกาม) ฯลฯ

กล่าวโดยสรุปคือ สีล สมาธิ ปัญญา ได้แก่การปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนา เป็นไปเพื่อความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม

หน้าที่ของไตรสิกขาในการกำจัดกิเลส

โดยคัมภีร์ชั้นอรรถกถาแสดงหน้าที่ของไตรสิกขาไว้ดังนี้^{๒๕}

๑. สีล มีหน้าที่กำจัดกิเลสชั้นหยาบที่แสดงออกมาทางกายวาจาให้หมดไป
๒. สมาธิ มีหน้าที่กำจัดกิเลสอย่างกลาง เช่นนิวรณธรรม ๕ มีกามฉันทนิวรณ์เป็นต้นให้หมดไป
๓. ปัญญา มีหน้าที่กำจัดกิเลสอย่างละเอียด ได้แก่อนุสัยกิเลส ๑๖ ประการมี กาม-ราคะอนุสัยเป็นต้นให้หมดไป

นอกจากนี้ในที่อื่นยังได้แสดงไว้ในแง่อื่น ๆ เช่น สีล เป็นตังคปทาน (ละกิเลสได้ด้วยองค์ธรรมนั้น ๆ) สมาธิ เป็นวิกขัมภนพทาน (ละกิเลสได้ด้วยการข่มใจไว้) และปัญญา เป็นสมุจเฉตพทาน (ละกิเลสได้เด็ดขาด) หรือสีลเป็นเครื่องละทุจจริต สมาธิเป็นเครื่องละตัณหา และปัญญาเป็นเครื่องละทวิฎฐิ (มิจฉาทวิฎฐิ) ดังนี้ เป็นต้น

จากนัยที่กล่าวมานี้ จะเห็นว่าทั้ง สีล สมาธิ ปัญญา ต่างก็ทำหน้าที่ของงาน ช่วยกันกำจัดกิเลสอย่างเป็นระบบ มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ผู้ปฏิบัติหวังผลอันสูงสุดคือนิพพาน ต้องปฏิบัติให้ครบทั้ง ๓ อย่างจึงจะประสบผลสำเร็จขั้นสมบูรณ์

ผลจากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นว่าความคิดเกี่ยวกับเรื่องสมาธินี้มีมาก่อนพุทธกาล สิ่งที่เห็นได้ชัด คือมีการสอนเรื่องสมาธิกันในสำนักต่าง ๆ เช่น สำนักของท่านอาฬารดาบสและของท่านอุทกดาบส พระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ได้ไปศึกษาในสำนักของดาบสทั้งสองนั้น เมื่อศึกษาจบแล้ว เห็นว่าความรู้ต่าง ๆ ที่ได้มานั้น ไม่สามารถจะทำให้ตรัสรู้ได้ จึงแสวงหาแนวทางใหม่ และในที่สุดก็พบว่า มรรคมีองค์แปด มีความเห็นชอบเป็นต้น หรือที่จะรวมเป็นไตรสิกขา คือ สีล สมาธิ ปัญญา เป็นแนวทางแห่งการตรัสรู้

^{๒๕} ดูข้อความตอนนี้อยู่ใน วินย.อ. ๑/๒๒; ที่ อ. ๑/๒๖; สงคณ.อ. ๒๙; วิสุทธิติ. ๑/๑ และ วินย.ฎีกา. ๑/๑๑๕; วิสุทธิติ.ฎีกา. ๑/๓๑.

จากประเด็นนี้ ทำให้เราทราบว่าสมาธิที่มีมาก่อนพุทธกาลนั้น จุดมุ่งหมายน่าจะเพื่อ
ฌานสมาบัติ หรือเพื่อเข้าถึงพรหมโลกเท่านั้น เพราะความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องพรหมว่าเป็นสิ่ง
สูงสุด ยังมีอิทธิพลต่อคนสมัยนั้น ส่วนจุดมุ่งหมายของพุทธศาสนายู่ที่การได้บรรลุมรรคผลนิพพาน
ดังนั้น ฌานสมาบัติที่ทำให้เข้าถึงพรหมโลก จึงไม่ใช่จุดมุ่งหมายอันสูงสุดของพุทธศาสนา พระ-
พุทธเจ้าทรงนำเอาสมาธิในลักษณะนั้นมาปรับปรุงให้สอดคล้องกับแนวทางปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความ
หลุดพ้นเสียใหม่ โดยเน้นว่า สมาธิที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นต้องประกอบด้วยความเห็นชอบ ความ
ดำริชอบ เจรจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ เพียรพยายามชอบ และระลึกชอบ องค์ประ-
กอบต่าง ๆ เหล่านี้ช่วยกันทำหน้าที่กำจัดกิเลสจนได้บรรลุถึงภาวะอันบริสุทธิ์ หรือนิพพาน จึงจะ
ชื่อว่าบรรลุจุดมุ่งหมายอันสูงสุดของพุทธศาสนา

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย